

РОЗВІДКИ

УДК 94(477.51) "1837/1890"

Олександр Рахно

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ГУБЕРНСЬКИЙ ЗЕМСЬКИЙ ГЛАСНИЙ О.Ф.ЛІНДФОРС (До 120-х роковин від дня смерті)

Стаття присвячена аналізу життєвого шляху та громадсько-політичної діяльності гласного Чернігівського губернського земського зібрання у 1874 – 1877 та 1880 – 1886 рр. О.Ф.Ліндфорса. Визначено основні віхи життєвого шляху, схарактеризовано його роботу у губернському земстві та громадсько-політичну діяльність у другій половині XIX ст.

Ключові слова: гласний, губернаторство, ліберальні ідеї.

Олександр Федорович Ліндфорс (1837 – 1890) – відомий громадський діяч не лише Чернігівщини, а й Російської імперії в цілому. Втім, його життєвий шлях, громадська діяльність не знайшли висвітлення в історичній літературі. Отож наша стаття має на меті надолужити цю прогалину.

О.Ф.Ліндфорс народився 12 лютого 1837 р. у Тобольську в родині полковника російської армії Федора Федоровича Ліндфорса (1807–1871) та його дружини Анни Олександрівни, уроджені Жерве (1816 – 1859). Дід Олександра по батьківській лінії Федір Андрійович (Аксель Фрідріх) Ліндфорс (1760 – 1813) був ліфляндським дворянином шведського походження. Він розпочав військову службу в 1777 р. рядовим лейб-гвардійського Семенівського полку й усе життя провів у походах і війнах, пройшовши усі унтер-офіцерські й офіцерські посади, дослужився до чина генерал-майора (1805). Під час Вітчизняної війни 1812 р. він командував Галицьким піхотним полком та бригадою 13-ої піхотної дивізії. За бойові заслуги був нагороджений орденами св. Георгія IV ступеня (1807), св. Володимира та св. Анни III ступеня (1804) та золотим хрестом за взяття Очакова. У 1813 р. Ф.А.Ліндфорс брав участь у битві з наполеонівськими військами під Лейпцигом, де був тяжко поранений, й помер від ран 6 жовтня того ж таки року ¹.

Дід по материнській лінії Олександр Карлович Жерве (1779–1858) походив з пруських дворян. Закінчивши 2-ий Кадетський корпус, він розпочав службу в 1798 р. підпоручиком у 1-ому Осадному артилерійському батальйоні. Брав участь у закордонних походах та битвах з наполеонівськими військами на початку XIX ст. У 1812 р. він був уже полковником і, командуючи батальйоном лейб-гвардійського Фінляндського полку, відзначився у Бородинській битві, де, за словами офіційного донесення, «с особливою храбростю» закричав «ура», бросився в штыки и опрокинул неприятеля». О.К.Жерве брав участь у закордонному поході російської армії 1813 – 1814 рр., у битві під Лейпцигом. У 1816 р. він був призначений

© Рахно Олександр Якович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології України, заступник директора Інституту історії, етнології та правознавства імені О.М.Лазаревського Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка.

командиром 2-ого Єгерського полку і незабаром отримав чин генерал-майора. У 1831 р. 16-а піхотна дивізія під його командуванням брала участь у придушенні польського повстання. З 1833 по 1839 рр. у чині генерал-лейтенанта він виконував обов'язки коменданта міста Тобольська і за станом здоров'я був звільнений зі служби. О.К.Жерве був нагороджений російськими орденами св. Анни II ступеня (1812), св. Володимира III ступеня, св. Георгія IV ступеня (1813), св. Анни I ступеня (1831), прусським «Pour le merite» (1814) та польським «Virtuti militari» II ступеня. Останні роки життя провів у Парижі, де і помер у 1858 р.²

Батько Олександра – Федір Федорович Ліндфорс (1807–1871) – продовжив родинну військову традицію. Протягом 1817–1826 рр. навчався у Пажеському корпусі, звідки був випущений прапорщиком у 8-ий Єгерський полк. Протягом наступних років служби Ф.Ф.Ліндфорс пройшов усі офіцерські посади і у 1845 р. отримав чин полковника. Брав участь у російсько-турецькій війні 1828–1829 рр., придушенні Польського повстання 1831 р. та взятті Варшави. У 1833 р. Ф.Ф.Ліндфорс був переведений у лейб-гвардійський Семенівський полк, а в 1836 р. призначений перебувати для особливих доручень при командирі окремого Сибірського корпусу генерал-лейтенанті М.Д.Горчакові. 29 грудня 1844 р. він був призначений головою Прикордонного управління сибірських киргизів, а з 9 червня 1846 р. – помічником окружного генерала 7-го округу Окремого корпусу внутрішньої сторожі. З цієї посади за станом здоров'я Ф.Ф.Ліндфорс був звільнений у відставку з наданням йому чину генерал-майора³. За військову службу він був нагороджений орденами св. Станіслава II ступеня з імператорською короною (1843 р.), св. Анни III ступеня з написом «За хоробрість» (1830), св. Володимира з бантом (1832); медалями за турецьку війну 1828-1829 рр. та за взяття Варшави 1831 р.⁴

У Сибіру Ф.Ф.Ліндфорс одружився з дочкою коменданта Тобольська О.К.Жерве Анною (1816 – 1859). Подружжя мало п'ятьох дітей: Олександра (1837 – 1890), Марію (1844 – 1876), Наталію (1846 – 1859), Володимира (1847 – 1859) та Софію (1856 – 1940). Після народження двох старших дітей та виходу у відставку Ф.Ф. Ліндфорс наприкінці 40-х рр. XIX ст. разом із сім'єю виїхав з Сибіру і оселився у Городнянському повіті Чернігівської губернії у придбаному ним у поміщиці Коденцової маєтку (понад 1000 десятин землі) біля с. Олешні.

Новий власник закрав гуральню й зайнявся виключно сільським господарством: «расчищал болота под сенокосы, засеявая некоторые клевером; распахивал поля на растеребах и получал значительный по тому времени доход»⁵. Ф.Ф.Ліндфорс зробив чимало для благоустрою села, опікувався селянами, їх здоров'ям і духовним розвитком. Селянські хати були перенесені на інше місце і розташовані двома широкими вулицями. На його кошти була збудована невеличка церква за планом чернігівського архітектора Д.Є.Єфимова⁶.

У 1859 р. його сім'я зазнала тяжкого горя. Ф.Ф.Ліндфорс втратив сина Володимира й дочку Наталію. 17 листопада того ж таки року, не переживши смерті своїх дітей, померла й хвора на туберкульоз дружина Анна Олександрівна.

Ф.Ф.Ліндфорс мужньо переніс трагедію. Він продовжував виховання дітей, займався господарством, не залишався осторонь громадських справ. Скасування кріпосного права внаслідок Великої селянської реформи 1861 р. викликало до життя інститут мирових посередників, яких призначав Сенат з місцевих дворян. Завданням його було запровадження в життя уставних грамот, а також організація нового сільського і волосного управління. Ф.Ф.Ліндфорс із 1861 р. займав у Городнянському повіті посаду мирового посередника⁷. Він належав до ліберально налаштованих поміщиків і, захищаючи інтереси колишніх кріпаків, нажив собі чимало недоброзичливців серед землевласників повіту і невдовзі залишив цю посаду.

У зв'язку з необхідністю навчати дочок Марію і Софію у гімназії олешнянський маєток у 1865 р. було здано в оренду, а сімейство Ліндфорсів оселилося у Києві. Помер Ф.Ф.Ліндфорс у Києві 8 січня 1871 р. Його прах був перевезений і

похований в Олешні. Незадовго до смерті, 4 травня 1869 р., він передав маєток «по дарственной записи» своєму синові О.Ф.Ліндфорсу⁸. Йому також довелося бути опікуном душевно хворого брата матері відставного поручика лейб-гвардійського полку П.О.Жерве.

Про дитячі роки та навчання О.Ф.Ліндфорса відомо небагато. Навчався він у Дворянському пансіоні при Московському університеті, зі стін якого вийшло чимало видатних діячів Російської імперії. Як один з кращих учнів, брав участь у різних урочистостях, до яких залучався пансіон. Зокрема, під час костюмованого балу, даного московським дворянством 9 та 11 квітня 1849 р. на честь перебування сім'ї імператора Миколи I в Москві, «отрок А. Линдфорс» ніс герб міста Пензи⁹. «Он был уже в четвертом классе, когда ... дворянский пансион удостоился довольно оригинальной чести: несколько лучших учеников были из гимназии переведены в Пажеский корпус. В числе переведенных оказался и А.Ф.Линдфорс. Он был сделан камер-пажом императрицы Марии Александровны и выпущен в один из гвардейских полков»¹⁰, – згадував його сучасник І.І.Петрункевич.

Закінчивши пажеський корпус, Олександр, як і його батько, розпочав військову кар'єру в 1855 р. у гвардійському Семенівському полку. Потім був переведений у лейб-гвардію, у 1-ий стрілецький батальйон у Петербурзі¹¹. Втім, маючи ліберальні погляди, він страшенно нудився на військовій службі і підтримував зв'язки з передовою петербурзькою молоддю. Це, напевно, і вплинуло згодом на його рішення подати у відставку. Під час відпустки, перебуваючи в маєтку батьків у с. Олешні, він покохав гувернантку сестри попівну Євдокію Миколаївну і, незважаючи на заборону батьків на нерівний шлюб, після смерті матері, дослужившись до чина штабс-капітана, близько 1860 р. подав у відставку і одружився з нею.

Ф.Ф.Ліндфорс відмовився підтримувати сина матеріально і відправив його у костромські ліси до маєтку душевнохворого брата покійної дружини П.О.Жерве, опікуном якого він був у Олешні. Проте батько і син невдовзі порозумілися, бо дуже любили один одного, і незабаром Олександр з дружиною повернувся до Олешні. Втім, після пологів дружина, а потім і дитина померли. Олександр не міг залишатися в Олешні й виїхав до Петербурга¹².

Незабаром на виклик батька він повернувся до Олешні і перейняв його посаду – його обрали мировим посередником. Справу О.Ф.Ліндфорс повів ще більш радикально на користь селян. «Але те, що чернігівське панство могло ще прощати полковнику Ліндфорсу, всіми поважаному землевласнику, того воно не могло терпіти від його молодого мало ким знаного сина, і скоро кваліфікація «красний» була одверто проголошена про мого брата. Губернатор, колишній приятель батька, попросив мого брата, щоб він сам покинув посаду»¹³, – згадувала його сестра С.Ф. Русова. О.Ф.Ліндфорс подав у відставку і виїхав до Києва здобувати вищу освіту.

О.Ф. Ліндфорс мав намір стати адвокатом і, відтак, навчався на юридичному факультеті університету св. Володимира, який закінчив у 1865 р., здобувши ступінь кандидата права¹⁴. 4 вересня того ж таки року він вступив на фізико-математичний факультет, але, провчившись рік «своєкоштно» на математичному відділенні, залишив його 8 жовтня 1866 р. за власним бажанням¹⁵. До того ж треба було заробляти на життя, щоб утримувати сім'ю, оскільки у Києві він одружився, знову ж таки проти волі батька, з дочкою викладача англійської мови Ольгою Яківною Гревс (1850 – близько 1872) і мав з нею двох дочок Ольгу (1866 – 1947) і Зінаїду (1868 – 1919).

О.Ф.Ліндфорс був призначений київським генерал-губернатором на посаду мирового посередника у Вінницький повіт Подільської губернії, де знову намагався проводити «справедливий наділ землею». Але великий землевласник, лікар-хірург і попечитель Київського навчального округу М.І.Пирогов, який на той час вже мешкав у своєму маєтку «Вишня», «коли справа торкнулася його копійки, не посоромився взятись за ту зброю, яка була цілком не гідна його звання: написав

доноса на мирового посередника Ліндфорса, що він занадто захищає інтереси селян на шкоду місцевим великим землевласникам... І брата усунули по 3-му пункту, як тоді казали – за політичні усунення з посад, звісно, не довівши жодного беззаконня, бо брат мій належав до тих громадських діячів, що робили опозицію урядові на ґрунті його ж власних законів, якими завше зловживає адміністрація»¹⁶, – згадувала С.Ф.Русова. Київський губернатор запропонував інший повіт, але О.Ф.Ліндфорс відмовився.

Отже, він втратив посаду і повернувся до Києва з хворою дружиною і двома дочками. Його дружина незабаром померла на лікуванні у Пізі в Італії, і О.Ф. Ліндфорс близько 1873 р. одружився з її сестрою Катериною Яківною Гревс (1856 – 1891). У них народилося чотири дочки – Любов (1873 – 1925), Катерина (1876 – 1947), Людмила (1882 – 1952), Анна (Галина) (1885 – 1937) і син Олександр (1880 – 1917)¹⁷.

Треба було годувати сім'ю, та й Олешнянський маєток потребував догляду, і О.Ф.Ліндфорс повернувся на Чернігівщину. Він вирішив заробляти на життя працюю присяжного повіреного (адвоката), адже розраховувати на великі прибутки від маєтку не доводилося. І.І.Петрункевич згадував: «Его имение, расположенное в местности близкой к Днепру, имело малоплодородную, песчаную почву, требующую больших затрат, чтобы приносить доход. Я посещал его, когда он жил в своей Алешне и своими собственными руками исполнял самую черную хозяйственную работу, которой он отдавался по нужде, не будучи ни предшественником, ни последователем [Л.Н.]Толстого. Его дисциплинированный ум был чужд всяких крайностей и всего показного. Он сам задавал корм своим лошадям и коровам и убирал их, не делая из этого цели жизни, находя ее в более высоких и важных задачах человека, а просто делал все, что было нужно, когда обстоятельства того требовали»¹⁸.

Зазначимо, що, перебуваючи в Києві, О.Ф.Ліндфорс 18 листопада 1873 р. був обраний дійсним членом Південно-Західного відділу Російського географічного товариства (1873 – 1876), плідно працював і допомагав його становленню. Зокрема, він подарував музею відділу декілька історичних «предметов». О.Ф.Ліндфорс був включений до складу наглядової ради, створеної відділом, яка керувала проведенням одноденного статистичного перепису мешканців Києва 2 березня 1874 р., а потім опрацьовувала зібрані під час перепису матеріали¹⁹.

Повернувшись до Олешні, О.Ф.Ліндфорс розгорнув активну діяльність як у власній садибі, так і у повітовому земстві. Його турботами у 1873 р. Городнянське земство відкрило в Олешні початкову школу.

На 1874 – 1877 та 1880 – 1886 рр. штабс-капітан та «радикальний адвокат» О.Ф. Ліндфорс був обраний гласним Городнянського повітового й Чернігівського губернского земського зібрання²⁰, а також членом училищної ради Городнянського повітового земства.

Особливу увагу він приділяв питанню про поліпшення стану кустарних промислів у губернії та опікувався умовами праці кустарів. У 1874 р. О.Ф. Ліндфорс порушив у Городнянському земстві клопотання про створення в Олешні чи в іншому сусідньому селі зразкової гончарної школи, де б місцеві гончарі могли знайомитися з кращими способами виробництва глиняних виробів. Проект організації промислових артілей у сільських місцевостях О.Ф.Ліндфорс уніс на одне із земських засідань. Але земство не знайшло на тоді на цю справу необхідних коштів. Тому власним коштом він організував у Олешні гончарну артіль. На початку 1875 р. його клопотаннями тут було відкрито Суховершинсько-Олешнянське позичково-ощадне товариство та влаштовано школу з вечірніми заняттями для неписьменних дорослих²¹. Для губернского земства він підготував доповідь про позичково-ощадні товариства Чернігівської губернії²².

Активна діяльність О.Ф.Ліндфорса у Городнянському повіті простежується за журналами земських зібрань і пізніше. Зокрема, на повітовому земському зібранні 10 – 12 червня 1881 р. «голова кошторисної комісії гласний Ліндфорс» разом з

гласним П.П.Червінським, головою та членами повітової управи був включений до складу комісії, яка розробляла питання про створення сирітського притулку у повіті, оскільки Чернігівський сирітський дім коштував земським установам губернії 20000 руб., а сироти до нього потрапляли «большей частью из Чернигова и Черниговского уезда»²³.

11 червня О.Ф.Ліндфорс виступив з доповіддю про необхідність допомоги селянам с. Нові Млини у придбанні маєтку Лукашевичів. Він пропонував надати селянам для купівлі землі земський кредит. Після обговорення питання зібрання ухвалило: «доклад Линдфорса отклонить и согласиться с мнением Червинского», оскільки останній повідомив, що маєток вже проданий, та треба почекати часу, коли губернське земство «выработает общие основания кредита для всей губернии»²⁴. Отже, пропозиція О.Ф.Ліндфорса не знайшла підтримки гласних. Однак наступного дня, коли повітове зібрання обговорювало пропозицію Московського губернського земства взяти участь у збиранні коштів для спорудження у Кремлі пам'ятника імператору Олександру II, він зумів переконати гласних у необхідності допомоги селянам. Виступаючи в обговоренні, він, зокрема, сказав: «Нет никакого сомнения, что мы все с глубоким сочувствием относимся к призыву Московского земства; но я полагал бы организацию пожертвования нашей управы на сооружение памятника, назначить на предмет покупки земель для безземельных крестьян, с возможно льготными условиями и с тем, чтобы приобретатели сих земель, по мере возможности, возвращали обратно земству затрачиваемый капитал, а для образования капитала, который следует употребить на сооружение памятника в Бозе почившему Государю по кличу Московского земства, я полагал бы открыть подписку по приходам и волостям. Собрание, по выслушании заявлений гласных Качановского, П.Н.Михно и Морозова, постановило: согласиться с мнением гласного Линдфорса»²⁵.

У Чернігівському губернському земському зібранні О.Ф.Ліндфорс швидко знайшов спільну мову з ліберальними земцями І.І.Петрункевичем, О.П.Карпінським, М.О.Константиновичем на ґрунті боротьби за покращення соціально-економічного й культурного становища населення губернії, збереження й розширення прав земських установ, проти адміністративної сваволі.

На засіданнях губернського земського зібрання вони ставили питання про необхідність справедливого оподаткування селян у залежності від якості землі. Завдяки їх активним і переконливим виступам Чернігівське губернське земське зібрання ухвалило відповідне рішення, і наприкінці 1875 р. при губернській управі було створено статистичне відділення. Внаслідок його діяльності у другій половині 70 – 80-х рр. XIX ст. були обстежені всі повіти губернії і здійснене більш справедливе оподаткування населення.

Однак діяльність статистичного відділення відбувалася за умов жорсткого протистояння консервативних поміщиків, які не хотіли сплачувати земські податки у повному обсязі й робили все можливе для припинення статистичних робіт у губернії. Гостра боротьба з цього приводу розгорнулася вже на губернському земському зібранні у січні 1877 р. під час обговорення кошторису статистичного відділення. Гласний від Городнянського повіту Л.І.Жданович намагався довести, що статистичні дослідження переслідують шкідливу мету, програми мають тенденційний характер на тій підставі, що в них не розглядаються проблеми поміщицьких господарств, а у статистиків відсутня відповідна освіта. Виступаючи на захист програм і статистиків В.Є.Варзара, О.О.Русова та П.П.Червінського, ініціатор створення відділення О.Ф.Ліндфорс, зокрема, зазначив: «Правда, нет статистического факультета, где бы можно было приобретать специально статистические знания, но нельзя забывать и того, что члены статистического отделения окончили высшие учебные заведения: один – университет, другой – лесной институт, третий – технологический. Люди эти, занимаясь статистикой, несомненно приобрели надлежащие сведения, что и видно из составленной ими

программи»²⁶. 12 січня 1877 р. О.Ф.Ліндфорс був обраний до спеціальної комісії для перегляду програм і 17 січня того ж таки року доповідав зібранню про удосконалені програми²⁷. Земське зібрання незначною більшістю голосів (26 проти 22) таки затвердило асигнування статистичного відділення на 1877 р. у розмірі 8000 крб.²⁸ Того ж таки року чернігівські статистики спромоглися повністю обстежити Чернігівський і Борзнянський повіти губернії. На жаль, уже 18 січня 1878 р. супротивники статистичних робіт об'єднали зусилля і незначною більшістю голосів домоглися закриття статистичного відділення.

Відновлення статистичного бюро у Чернігівській губернії відбулося у січні 1881 р. знову ж таки за діяльної участі О.Ф.Ліндфорса. Під час обговорення питання він наголосив на необхідності поставити статистику «поза коливанням земських партій, які вже раз встигли погубити справу»²⁹.

Лівим земцям удалося також домогтися відкриття в Чернігові учительської семінарії та громадської бібліотеки, покращити медичне обслуговування населення губернії. До вирішення цих питань доклав чимало зусиль О.Ф.Ліндфорс.

Багато уваги він приділяв розвитку освіти, у тому числі й жіночої, переконував губернських земських гласних збільшувати асигнування на цю справу. Зокрема, виступаючи на засіданні чергового губернського земського зібрання 1874 р., О.Ф.Ліндфорс зазначив: «В России совершается движение женщин к высшему образованию, к просвещению нашей обыденной жизни. Это вопрос наших семей, всей интеллигенции России. Понятно, что этому вопросу сочувствует и большинство нашей интеллигенции. Тратит земские деньги на просвещение нашей ежедневной, будничной жизни, чтобы дети наши находились в руках просвещенных матерей, – это удовлетворение потребности, которую каждый чувствует. Но в то же время, в этом симпатичном русском человеке живет и человек ветхий. Этот ветхий человек, в виду эгоистичных инстинктов, инстинктов, почти не сознаваемых, не сочувствует этому движению; повторяю это чувство инстинктивное. В силу условий нашей общественной жизни, мы не решаемся гласно, откровенно высказать, что мы делу не сочувствуем и денег на него давать не будем»³⁰.

Як юрист О.Ф.Ліндфорс виступав за удосконалення земського законодавства. Виступаючи з доповіддю на засіданні губернського земського зібрання 14 грудня 1875 р., він запропонував гласним порушити перед урядом клопотання про доповнення статті 36 Земського положення пунктом про заборону обирати гласними волосних старшин і писарів, «чтобы получить в среде земства независимых крестьянских представителей». Це клопотання він мотивував несумісністю обов'язків представників селянського управління з обов'язками гласних земських зібрань. Як приклад незалежних органів влади він навіть щойно створені контрольні палати, які «оставлены совершенно независимо от губернаторов, так как всякая ревизия только тогда и может стать действительною, когда ревизор не зависит от ревизуемого»³¹.

Згадуючи про губернські земські зібрання другої половини 70-х рр. XIX ст., С.Ф.Русова писала: «Два промовці виконували головні функції в цій боротьбі. Ліндфорс завше з яскравими доказами, з спокійною будовою своїх промов, завжди на ґрунті закону, а Петрункевич – палким почуттям, красою слова захоплював слухачів, вже переконаних попередньою промовою Ліндфорса. Савич, Вовк-Карачевський додавали факти, конкретні, життєві вимоги, і не диво, що добре підготовлена боротьба лівих завше захоплювала всі збори, головним чином, публіку, що під час земських зібрань наповнювала залю Чернігівського Дворянського Дому і иншим разом так захоплювалась промовами Петрункевича та Ліндфорса, що нагороджувала їх гучними оплесками, за що часто голова зборів (особливо Неплюев) загрожував їй забороною бути далі на зборах»³².

Зазначимо, О.Ф.Ліндфорс негативно ставився до народницького руху і особливо до терористичних форм боротьби, хоча й надавав притулок борцям проти царату у своєму маєтку в с. Олешні. Він був одним з ініціаторів та активних

діячів земського конституційного руху. Посилення втручання чернігівської адміністрації у земські справи викликало відповідну реакцію з боку ліберальних земців. Разом з губернськими гласними І.І.Петрункевичем, О.П.Карпінським, М.О.Константиновичем, В.О.Савичем він боровся за збереження принципів самоврядування, розширення прав земств, виступав проти адміністративної сваволі, за політичні права та впровадження конституційного ладу в Російській імперії.

«Вони гаряче вірили, що можна цілком легальним шляхом вивести країну з тої неволі, в якій тримала її адміністративна всемогутня влада, з економічного і культурного занепаду. «Легальність» – це було гасло боротьби земців, і вони гадали, що з цим гаслом вони можуть і тільки ним мусять провадити цілком одверту боротьбу, не визнаючи жодної конспірації.

Ліндфорс вітав вираз Драгоманова: «чисте діло вимагає чистих рук». Це були люде таких твердих принципів, такої шляхетної вдачі, що ніщо не могло б звести їх з раз вибраного шляху»³³, – згадувала С.Ф.Русова.

Намагаючись згуртувати земські сили для створення широкого петиційного руху з вимогами конституції, О.Ф. Ліндфорс та І.І. Петрункевич ініціювали та провели у листопаді 1878 р. нараду ліберальних земців у Харкові, використавши святкування 100-літнього ювілею Г.Квітки-Основ'яненка. За умов наростання терору з боку революціонерів-народників О.Ф.Ліндфорс та І.І.Петрункевич запропонували припинити його й добиватися парламентського ладу легальними засобами. З цією метою вони провели наради з керівниками народницького руху у Ніжині та Києві. На жаль, народники не пристали на їх пропозицію, і переговори не дали бажаного результату³⁴.

Саме вони стали ініціаторами скликання першого земського з'їзду і підготували ґрунт для його проведення. На з'їзді земців-конституціоналістів, що відбувся 1 – 2 квітня 1879 р. в Москві, були присутні близько сорока земців із різних губерній Російської імперії. Обмін думками привів до єдиної думки: «Тільки конституційний порядок, покоящийся на силе права и закона может обезоружить террор и ограничить произвол власти. В виду такого единства воззрений было принято решение организовать на местах распространение конституционных идей и содействие всяким попыткам предъявления правительству конституционных требований»³⁵. Було визнано також за необхідне періодично скликати земські з'їзди і продовжити надсилати адреси та клопотання на ім'я царя. Проте посилення терористичної діяльності народників і відповідна жорстка реакція уряду на будь-які антиурядові виступи зашкодили на той час розгортанню земського конституційного руху.

Активна діяльність чернігівських ліберальних земців неабияк непокоїла уряд та адміністрацію губернії. У 1879 р. за наказом імператора Олександра II О.Ф.Ліндфорс та О.П.Карпінський давали пояснення щодо своєї «революційної» діяльності у III відділенні «Собственной Его Величества канцелярии». Але цього виявилось мало, і їх було викликано до Петербурга, де вони мали тривалу розмову з начальником III відділення.

1 березня 1879 р. міністр внутрішніх справ шифрованою телеграмою повідомляв чернігівського губернатора: «Отримано відомості про підготовку співчуваючої демонстрації Карпінському і Ліндфорсу, що повернулись. Якщо правда, пропоную... вжити всіх необхідних заходів до усунення будь-якої демонстрації в цьому розумінні. О.Ліндфорса віддати під гласний нагляд поліції»³⁶. У травні 1879 р. О.Ф.Ліндфорс клопотався щодо зняття з нього нагляду поліції³⁷. Лише 24 червня 1879 р. управляючий III відділенням «Собственной Его Величества канцелярии» спеціальним «предписанием» за № 3979 повідомив чернігівських жандармів «об освобождении отставного штаб-капитана Александра Линдфорса из под надзора» поліції. З нього був знятий нагляд поліції, хоч чернігівський губернатор пропонував III відділенню встановити за ним таємний нагляд³⁸.

Однак О.Ф.Ліндфорс не зрадив своїм ідеям і продовжував брати участь у

земському конституційному русі. Це засвідчує, зокрема, запис у щоденнику відомого діяча українського національно-визвольного руху, правника О.Ф.Кістяківського, зроблений 1 листопада 1879 р. У ньому йдеться про те, що О.Ф.Ліндфорс був на з'їзді земців у Москві і, повертаючись через Київ, мав зустріч з І.В.Лучицьким, якого проінформував, що на з'їзді було вироблено програму думок і дій: «а) признать необходимым самодержавие; б) объявить злом бюрократию; в) считать необходимым непосредственное отношение самодержавия с земством и устранение посредника – бюрократию; г) стараться распространять убеждение в необходимости совещательной думы; д) признать необходимым издание за границею органа мыслей». Рішення з'їзду О.Ф.Кістяківський прокоментував у такий спосіб: «Эта программа – двусторонний обман – себя и правительства... Одно что может в настоящее время разубить гордиев узел – это издание честной, твердой конституции с намерением ей честно и беспрекословно подчиняться»³⁹.

Після того, як соратника О.Ф.Ліндфорса по земському ліберальному руху І.І.Петрункевича 26 квітня 1879 р. було заарештовано і заслано в адміністративному порядку в Костромську губернію, він вживав усіх легальних засобів тиску на владу, щоб його виправдати і звільнити із заслання. У зв'язку з тим, що виборці Борзнянського повіту в 1880 р. знову обрали І.І.Петрункевича повітовим й губернським гласним, у Чернігівському губернському земському зібранні 15 січня 1881 р. гласний «Линдфорс сделал заявление о внесении в очередь своего доклада о необходимости губернскому собранию ходатайствовать перед правительством о предоставлении возможности губернскому гласному И.И.Петрункевичу выполнять обязанности гласного»⁴⁰. Його підтримали 37 губернських гласних, які зробили зібранню таку заяву: «Недоверие, выраженное администрацией Петрункевичу, высылкой его без суда, не разделяется местными жителями, так как тремя выборами они ясно выразили, что по-прежнему доверяют г. Петрункевичу быть их земским представителем. Такая противоположность в оценке деятельности одного и того же лица возможна потому, что как администрация в вопросах о высылке без суда, так и земство в выборе своих представителей, уполномочены законом действовать вполне дискреционно. Но само собою разумеется, что подобная коллизия законных прав двух государственных учреждений – земства и администрации – в высшей степени прискорбна, так как в основе колеблет в местных жителях ту веру в закон, которая необходима для правильного течения государственной жизни»⁴¹.

Після ознайомлення з доповіддю О.Ф.Ліндфорса губернський предводитель дворянства М.І.Неплюєв змушений був передати її комісії і 20 січня 1881 р. заслухати у зібранні. «Затем был прочитан доклад комиссии по предложению гласного Линдфорса и заявление 37 гласных. Собрание без всяких прений постановило: 1) Признать права И.И.Петрункевича на звание губернского гласного (большинством 56 голосов, против 4), и 2) Ходатайствовать перед правительством о предоставлении И.И. Петрункевичу возможности исполнять его обязанности губернского и уездного гласного (большинством 57, против 3)»⁴².

Питання звільнення І.І.Петрункевича він порушував і на засіданнях Чернігівського губернського дворянського зібрання, у якому також мав високий авторитет і підтримку. Зокрема, на засіданні 28 травня 1881 р. була зачитана «записка дворянина А.Ф.Линдфорса о дворянине И.И.Петрункевиче. При этом Линдфорс присовокупил, что он сегодня узнал, что кроме дворянина Петрункевича в административной ссылке находятся и другие дворяне Черниговской губернии, поэтому Линдфорс его предложение о Петрункевиче [предложил] распространить и на других дворян Черниговской губернии. Собрание постановило: записку Линдфорса представить г. Харьковскому генерал-губернатору и ходатайствовать о пересмотре дела о дворянине И.И.Петрункевиче; с таким же ходатайством обратиться к генерал-губернатору и в отношении других, административно

сосланных дворян Черниговской губернии, по собрании надлежащих об них сведений чрез уездных предводителей дворянства»⁴³.

На жаль, клопотання О.Ф.Ліндфорса до різних урядових інстанцій не дали позитивного результату – І.І.Петрункевичу так і не дозволили повернутися до земської діяльності на Чернігівщині.

Незважаючи на усі ці негаразди, авторитет О.Ф.Ліндфорса серед дворянства Чернігівської губернії залишався доволі високим. 20 січня 1880 р. на надзвичайному губернському зібранні дворянства його обрали до складу комісії для підготовки від імені дворянства Чернігівської губернії «всеподданнейшего адреса, с выражением верноподданнических чувств» у зв'язку з 25-річчям царювання Олександра II⁴⁴. Чернігівське губернське дворянське зібрання 1881 р. обрало його кандидатом на посаду городнянського повітового предводителя дворянства, а губернатор змушений був затвердити це обрання⁴⁵.

У 1881 – 1886 рр. О.Ф. Ліндфорс служив присяжним повіреним Київської судової палати і мешкав у Києві, але земської діяльності не покинув. Як губернський гласний він продовжував брати участь у роботі Чернігівського губернського земського зібрання і водночас займався громадсько-політичними справами. Зокрема, у повідомленні начальника Київського губернського жандармського управління від 21 вересня 1882 р. директору Департаменту поліції П.М.Дурново зазначалося, що О.Ф.Ліндфорс і О.О.Русов у 1881 – 1882 рр. видавали в Києві газету «Труд», і цьому виданню, «как органу либерального направления», грошову підтримку надавали І.І. Петрункевич і графиня Паніна. У цьому ж документі зазначалося, що Русов, Ліндфорс і графиня Паніна – «личности известные – принадлежат к крайней русской либеральной партии». «Жена Линдфорса ... хотя активного действия не принимает, но не чужда революционных дел»⁴⁶. Водночас, за агентурними даними жандармів, і О.Ф.Ліндфорс, і О.О.Русов украй негативно ставилися до народницьких уподобань С.Ф.Русової (Ліндфорс), яку 18 серпня 1882 р. було заарештовано за сприяння народникам у переховуванні друкарського обладнання⁴⁷.

На жаль, активна громадська діяльність О.Ф.Ліндфорса незабаром припинилася. У 1886 р. він заслаб на прогресуючий параліч – спадкову хворобу по чоловічій лінії в роду Ліндфорсів, яка давалася взнаки після сорока років. Отримавши телеграму про таке нещастя, його сестра С.Ф. Русова з с. Олешок Херсонської губернії виїхала до Києва. Вона згадувала: «Страшно было дивиться, как талантливый, такой видатный, разумный гражданский діяч перевернулся в неведомого дикуна» і відвезла брата до Петербурга. Пізніше, у Херсоні він був «добре влаштований у земській лікарні, де був дуже гарний відділ для психічно-хворих під керуванням лікаря Поппера»⁴⁸.

Чутки про хворобу О.Ф.Ліндфорса і про те, що буцімто дружина незаконно привласнила його маєток, досягли й Чернігова. Це занепокоїло чернігівського губернського предводителя дворянства, який 22 листопада 1886 р. отримав від городнянського повітового предводителя інформацію, що О.Ф.Ліндфорс «находится в душевнобольном состоянии, ввиду чего необходимо сделать какое-либо распоряжение по отношению как к собственному имуществу его, Линдфорса, так и к имуществу Жерве, находящемуся в его опекуном управлении»⁴⁹. За дорученням губернатора з цього приводу було проведено слідство.

Городнянський повітовий справник, зокрема, рапортував у Чернігівське губернське правління: «Во исполнение предписания от 28 января за №433, представляя копию уведомления старшего нотариуса Черниговского окружного суда, 31 июля 1886 г., №4776, о переходе имени Линдфорса к его жене, – имею честь донести, что господин Линдфорс последние шесть лет не жил в Городнянском уезде, а находился с семейством своим в г. Киеве, где служил присяжным поверенным при судебной палате. Вследствие этого, до болезни своей, или после болезни он совершил на имение свое купчую крепость – здесь неизвестно, доходили же до меня слухи, что будто бы Линдфорс жил с особою, приобревшей его имение,

вне законного брака»⁵⁰. Однак старший нотаріус Чернігівського окружного суду повідомив, що «по купчей, утвержденной им 23 июня 1886 года, жена штабс-капитана Екатерина Яковлевна Линдфорс приобрела от штабс-капитана Александра Федоровича Линдфорса 986 десятин 857 сажень разных угодий земли в даче д. Алешни Городнянского уезда». «Купчая крепость на имение была совершена в г. Киеве 16 июня 1886 года в конторе Киевского нотариуса Пономарева»⁵¹. Було також з'ясовано, що до психіатричних клінік Харкова «дворянин Городнянского уезда А.Ф.Линдфорс на излечение не поступал»⁵².

До слідства була притягнута й київська поліція. На запит із Чернігова київський губернатор 19 березня 1887 р. повідомив, що «о подвергшемся психическому расстройству дворянина Александра Линдфорса собирались сведения путем полицейского дознания», і з цього приводу були запрошені на допит присяжний повірений Ц.А.Абрамович і вчитель Київської 2 гімназії В.П.Науменко. Перший дав свідчення, що, «он супругов Александра и Екатерину Линдфорс хорошо знает; А.Линдфорс служил присяжным поверенным при Киевской судебной палате; Екатерина Федоровна есть законная жена Александра Линдфорса; со стороны ее при совершении купчей крепости на имение никакого злоупотребления по отношению мужа своего не было; Александр Линдфорс на излечении в г. Харькове в заведении душевно-больных никогда не был и признаков душевной болезни у Линдфорса он никогда не замечал; в настоящее время супруги Линдфорс проживают вместе и Линдфорс состоит опекуном над своим безумным родственником и его имуществом»⁵³. В.П.Науменко засвідчив, що «Линдфорс выехал из Киева в августе 1886 г. в г. Херсон, но был ли он здоров не знает, жена Линдфорса передавала, что муж ее едет к сестре отдохнуть от своих адвокатских занятий, так как он страдает нервным расстройством; в марте месяце видел его совершенно здоровым; жена живет в Городнянском уезде, а он у сестры своей, живущей в нескольких верстах около Херсона на даче»⁵⁴. Отримавши таку інформацію, Чернігівське губернське правління 6 липня 1887 р. закрило справу.

Після адміністративного видворення родини Русових з Херсонщини у червні 1889 р. С.Ф. Русова разом з хворим братом і дітьми виїхала в Олешню, на Чернігівщину. Вона згадувала: «Наш смуток ще зростав од присутности мого хворого брата, що цілком не розумів, куди й нащо його везуть, того самого мого брата, що колись сам боровся з свавіллям адміністрації і мене захищав од нього, а тепер він, як безпомічна несвідома дитина, дивився на всіх цих людей, що відпроваджували нас... Я лишилася на селі доглядати хворого брата, готувати Любу [дочку] до гімназії»⁵⁵.

В Олешні відставний штабс-капітан О.Ф.Ліндфорс прожив недовго. Помер він 23 травня 1890 р. у віці 53 років від паралічу головного мозку і 24 травня був похований на Олешнянському цвинтарі⁵⁶.

7 грудня 1890 р. під час чергової сесії Чернігівського губернського земського зібрання «собрание почтило память усопшего Линдфорса вставанием и постановило отслужить панихиду по нем»⁵⁷. Гласний від Городнянського повіту М.М.Євреїнов запропонував пам'ять про О.Ф.Ліндфорса «увековечить каким-либо общепольным делом», оскільки повітове земство для цієї справи утворило спеціальну комісію і мало намір «устроить ремесленное училище или что-либо подобное»⁵⁸. Проте його пропозиція залишилася не почутою. На підтримку увічнення пам'яті О.Ф.Ліндфорса виступав і гласний М.Миклашевський: «Я не был губернским гласным в то время, когда действовал здесь Линдфорс, но то, что я слышал о нем отовсюду, доказывает, что он был не только выдающийся, но и замечательный земский деятель, который всю свою жизнь и все свои силы посвящал земской деятельности. Поэтому я просил бы собрание почтить его не в виде общего правила, а в виде исключения»⁵⁹.

Те, про що мріяв О.Ф.Ліндфорс, здійснилося дещо пізніше. 26 лютого 1895 р. у с. Олешні відбулось освячення першої в Чернігівській губернії земської сільської гончарної школи. Вона була збудована на спільні кошти Городнянського повітового

та Чернігівського губернського земств, а також на пожертви землевласників Олешні Ліндфорсів-Русових, у пам'ять колишнього губернського гласного О.Ф.Ліндфорса для потреб місцевого населення⁶⁰.

О.Ф. Ліндфорс помер, але його ліберальні ідеї продовжили життя в діяльності наступних поколінь земських діячів Чернігівщини, зокрема, й Російської імперії в цілому, і призвели на початку ХХ ст. до створення Конституційно-демократичної партії Росії.

1. Детальніше див.: Отечественная война 1812 года. Энциклопедия. – М., 2004. – С. 419; Словарь русских генералов, участников боевых действий против армии Наполеона Бонапарта в 1812 – 1815 гг. // Русский архив. – М., 1996. – Т. VII. – С. 455–456; Русский биографический словарь. «Лабзина – Ляшенко». Издаваемый Императорским Русским историческим обществом. – СПб, 1914. – С. 443 – 444.
2. Детальніше див.: Русский биографический словарь. «Неабокритский – Зяловский». Издаваемый Императорским Русским историческим обществом. – СПб, 1916. – С.33 – 35.
3. Детальніше див.: Русский биографический словарь. «Лабзина – Ляшенко»... – С.444 – 445; Милорадович Г.А. Родословная книга Черниговского дворянства / Г.А.Милорадович. – СПб., 1901. – Т.1. – Ч. 1 – 2. – С. 314.
4. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО), ф. 27, оп. 3а, спр. 844, арк. 59 зв.-60.
5. Р.С. Освящение здания первой земской сельской ремесленной школы в Черниговской губернии / С.Р. // Земский сборник Черниговской губернии (далі – ЗСЧГ). – 1895. – № 1 – 3. – С. 144 – 145.
6. Там само. – С. 145.
7. Милорадович Г.А. Назв. праця. – С. 314.
8. ДАЧО, ф. 127, оп. 3, спр. 1689, арк. 1.
9. Шевырев С.П. Русский костюмированный бал в Москве 1849 г. / С.П.Шевырев // Русская старина. – 1883. – Т. 37. – № 3. – С.723.
10. Петрункевич И.И. Из записок общественного деятеля. Воспоминания / И.И.Петрункевич. – Прага, 1934. – С. 39.
11. Милорадович Г.А. Назв. праця. – С. 314.
12. Русова С. Мемуари. Щоденник / С. Русова. – К., 2004. – С. 25.
13. Там само. – С. 26.
14. Державний архів м. Кисва, ф. 16, оп. 465, спр. 492, арк. 14 зв.
15. Там само, ф. 16, оп. 465, спр. 494, арк. 11 зв.-12, 30.
16. Русова С. Назв. праця. – С. 28 – 29.
17. Там само. – С. 27.
18. Петрункевич И.И. Назв. праця. – С. 39.
19. Журнал собрания Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. – К., 1874. – С. 64.
20. Состав Черниговского губернского земства (1865 – 1884) // ЗСЧГ. – 1884. – № 6 – 10. – Приложения. – С.14 – 15.
21. Волощенко А.К. Нариси з історії суспільно-політичного руху на Україні в 70-х – на початку 80-х років ХІХ ст. / А.К.Волощенко. – К., 1974. – С. 147 – 148.
22. Ліндфорс А.Ф. Заметка о ссудно-сберегательных товариществах Черниговской губернии / А.Ф.Ліндфорс // ЗСЧГ. – 1877. – №9 – 12. – С. 71 – 76.
23. Журнал Городницкого очередного уездного земского собрания созыва 1881 года // Черниговские губернские ведомости (далі – ЧГВ). – 1881. – № 30. – 26 июля. – Часть неофициальная. – С.8.
24. Там само.
25. Журналы Городницкого очередного уездного земского собрания созыва 1881 года. Июня 12 дня // ЧГВ.– 1881. – № 31. – 2 августа. – Часть неофициальная. – С.4.
26. Журналы Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1876 года, состоявшейся в январе 1877 года // ЗСЧГ. – 1877. – № 1 – 4. – С.183.
27. Там само. – С. 337.
28. Там само. – С.214 – 217.
29. Журналы заседаний Черниговского очередного губернского земского собрания сессии 1880 года, состоявшейся в январе 1881 года // ЗСЧГ. – 1881. – № 1 – 4. – Приложение. – С.111 – 117.
30. Журналы Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1874 г. // ЗСЧГ. – 1875. – №1 – 3. – Приложение. – С.183.
31. Журналы Черниговского губернского земского собрания очередной сессии 1875 г. // ЗСЧГ. – 1875. – №11 – 12. – Приложение. – С.76.

32. Русова С. Назв. праця. – С. 65 – 66.
33. Там само. – С. 65.
34. Земское движение и «украинофилы» // Украинская жизнь. – 1914. – №1. – С. 88.
35. Петрункевич И. Памяти В.А.Гольцева (Страничка из личных воспоминаний) / И.Петрункевич // Памяти Виктора Александровича Гольцева. Статьи, воспоминания, письма / Под ред. А.А.Кизеветтера. – М., 1910. – С. 109.
36. Волощенко А.К. Назв. праця. – С.149.
37. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 1439, оп. 1, спр. 2, арк. 27.
38. ЦДІАК України, ф. 1439, оп. 1, спр. 2, арк. 52 зв.
39. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874 – 1885): у 2 т. / О.Ф. Кістяківський. – К., 1994. – Т.1. – С.573.
40. Журнал заседания Черниговского очередного губернского земского собрания 1881 года, 15 января // ЧГВ. – 1881. – №6. – 8 февраля. – Часть неофициальная. – С.7.
41. Цит. по: Белокопский И.П. Земское движение до образования партии Народной Свободы / И.П.Белокопский // Былое. – 1907. – № 4/16. – Апрель. – С. 244.
42. Журнал заседания Черниговского очередного губернского земского собрания 1881 года, 20 января // ЧГВ. – 1881. – №13. – 29 марта. – Часть неофициальная. – С.5.
43. Журналы Черниговского губернского дворянского собрания 1881 года. Мая 28 дня // ЧГВ.– 1881. – № 29. – 19 июля. – Часть неофициальная. – С.10.
44. ЧГВ. – 1880.– № 4. – 27 января. – Часть неофициальная. – С.1.
45. Служебные перемены по Черниговской губернии // ЧГВ.– 1881. – №26. – 28 июня. – Часть официальная. – С.3.
46. ЦДІАК України. ф. 274, оп. 1, спр. 225, арк. 228.
47. ЦДІАК України, ф. 274. оп. 1, спр. 228, арк. 1.
48. Русова С. Назв. праця. – С. 101 – 102.
49. ДАЧО, ф. 127. оп. 132а, спр. 171, арк. 1-1 зв.
50. Там само. – Арк. 6-6 зв.
51. Там само. – Арк. 7, 10.
52. Там само. – Арк. 13.
53. Там само. – Арк. 14-14 зв.
54. Там само. – Арк. 14 зв.
55. Русова С. Назв. праця. – С.108.
56. ДАЧО, ф.679, оп. 10, спр.2005, арк. 391зв.-392.
57. Журналы Черниговского губернского земского собрания очередной сессии // ЗСЧГ. – 1891. – № 4 – 5. – Приложение. – С. 24.
58. Там само. – С. 49.
59. Там само. – С. 49.
60. Р.С. Освящение здания первой земской сельской ремесленной школы в Черниговской губернии / С.Р. // ЗСЧГ. – 1895. – № 1 – 3. – С.138.

Статья посвящена анализу жизненного пути и общественно-политической деятельности гласного Черниговского губернского земского собрания в 1874 – 1877 и 1880 – 1886 гг. А.Ф.Линдфорса. Определены основные этапы жизненного пути, дана характеристика его работы в губернском земстве и общественно-политической деятельности во второй половине XIX в.

Ключевые слова: гласный, земство, либеральные идеи.

The article is devoted to the analysis of O. Lindfors life, and social activity. Oleksandr Lindfors was a zemstvo-glasnyi Chernihiv government zemstvo in 1874 – 1877 and 1880 – 1886. The main milestones of his course of his life have been defined. His activities as a member of Chernihiv government zemstvo at the beginning of 19th century and his work on leading position of province zemstvo government have been investigated.